

מכשיר בה מכשיר בבתה א

א. המשנה בכתובות דנה באישה פנויה שנבעלה או נתעברה מאדם שזהותו אינה ידועה (א, ח - ט):
ראוה מדברת עם אחד, ואמרו לה מה טיבו של איש זה? איש פלוני וכהן הוא, רבן גמליאל ורבי אליעזר אומרים: נאמנת, ור' יהושע אומר: לא מפיה אנו חיינן, אלא הרי זו בחזקת בעולה לנתין ולממזר (וממילא אסורה להינשא לכהן כדין אשה שנבעלה לפסול), עד שתביא ראיה לדבריה. היתה מעוברת, ואמרו לה מה טיבו של עובר זה? מאיש פלוני וכהן הוא, רבן גמליאל ורבי אליעזר אומרים: נאמנת, ור' יהושע אומר: לא מפיה אנו חיינן, אלא הרי זו בחזקת מעוברת לנתין ולממזר, עד שתביא ראיה לדבריה.

האמוראים נחלקו בהיקף הדעה המכשירה (כתובות יג):

א"ר יוחנן: לדברי המכשיר בה - מכשיר בבתה, לדברי הפוסל בה - פוסל בבתה; ורבי אלעזר אומר: לדברי המכשיר בה - פוסל בבתה.

אמר רבה: מ"ט דר"א? בשלמא איהי אית לה חזקה דכשרות, בתה לית לה חזקה דכשרות (שהרי היא בספק משעת לידתה).

חשוב: מהי סברת רבי יוחנן? במה הוא חולק על רבי אלעזר?

ב. פסיקתו של ר' אלעזר המכשיר בה ופוסל בבתה נשענת על שלוש הנחות: האחת, אין להכשיר על סמך עדות האם ללא חזקה. השנייה, לאם יש חזקה ולבת אין. והשלישית, חזקת האם אינה מועילה לדיון בבת. על אילו מההנחות חולק רבי יוחנן?
הריטב"א כתב (כתובות יג):

והא דאמר ר"ג נאמנת היינו שנאמנת שנבעלה לכשר להכשיר גופה ולהכשיר עובריה, אבל אינה נאמנת שהוא אותו פלוני (היא אינה נאמנת לומר למי נבעלה ולקבוע שהוא האב) לא לכהונה (אם טוענת שהבועל היה כהן אינה נאמנת לקבוע שהולד גם כהן ודין העובר כישראל כשר) אפילו לתרומה ולא לירושה, דהא לית לה שום חזקה להאמינה (שהוא האב אלא רק שהולד כשר) וכולה הימנותא דידה לר"ג משום חזקה דגופא היא.

מה ישיב הריטב"א לשאלתנו?

נראה מדבריו שהצורך בחזקה כתנאי לנאמנות מוסכם גם על רבי יוחנן. המחלוקת בין רבי יוחנן לרבי אלעזר היא בעולם החזקה, האם חזקת האם מועילה לבת, ולא בשאלת הצורך בחזקה.

מדברי **הרא"ש** לעומת זאת עולה אחרת. הרא"ש דן במחלוקת ראשונים יסודית בסוגיית פתח פתוח. סוגיה העוסקת באיש שבא לאחר הנישואים וטוען: אשתי אינה בתולה. רבי אלעזר פוסק שהוא נאמן לאוסרה עליו¹. הראשונים נחלקו מה יהיה הדין במקרה בו האישה תטען: נכון, הייתי בעולה, אך

1. בעבר נהגו לערוך את הנישואין מספר חודשים לאחר הקידושין ולא יחדיו כפי שמקובל בימינו. הגמ' מעמידה את דבריו באופנים בהם קיים רק ספק אחד - אשת כהן או אשת ישראל שנתקדשה בת פחות מג' שנים. במקרה רגיל האישה מותרת מדין ספק ספיקא. גם אם היא אכן בעולה, עדיין לא בטוח שהבעילה אסרה אותה: ספק אם הבעילה

נאנסתי. האם היא תהיה נאמנת להתיר את עצמה במקרה זה? **הרא"ש** דן בשאלה ולבסוף מביא ראייה לדעת המכשירים (כתובות א, יח):

ומיהו נראה לי לקיים דבריהם מההיא דהיתה מעוברת לקמן (דף יג א) דאלים ליה לרשב"ג ברי ומכשיר העובר ואף על גב דלית ליה חזקת כשרות ואפילו ברוב פסולין.

מה יענה הרא"ש לשאלתנו? מהי המחלוקת בין רבי יוחנן לרבי אלעזר לפי דבריו?

נראה כי לדעתו שניהם מסכימים במישור החזקה: לבת אין חזקה וחזקת האם אינה מועילה לדיון בבת. רבי יוחנן סבור שבכל זאת די בעדות האם לבדה כדי להכשיר את הבת. הרא"ש מביא מדבריו ראייה לכוחה של טענת ברי באיסורים גם במקום בו אין חזקת היתר. בע"ה כאשר נעסוק בסוגיית ברי נתבונן בדברים אלו בהרחבה, ובשלב זה נסתפק בהתבוננות בדברי הרא"ש ביחס לחזקה, 'ואף על גב דלית ליה חזקת כשרות', דברים מהם עולה כאמור שרבי יוחנן מסכים עם רבי אלעזר בעולם החזקה וחולק במישורים אחרים.

סכם את שתי האפשרויות העקרוניות בהבנת המחלוקת בין רבי יוחנן לרבי אלעזר.

ג. ננסה להתבונן יותר באפשרות שרבי יוחנן ורבי אלעזר חולקים במישור החזקה. דברי רבי אלעזר המכשיר באם ופוסל בבת נשענים כזכור על ההנחות הבאות: האחת, לבת אין חזקה משום שהיא מעולם לא הייתה בחזקת כשרה – הספק הוא הרי בעצם לידתה. השנייה, למרות שהדיונים באם ובבת נובעים מספק אחד, למי נבעלה האם, ולמרות שבדיון על האם אנו מפעילים את חזקת האם, בכל זאת הפעלת החזקה בדיון על האם אינה מועילה לדיון בבת. על אילו משתי ההנחות חולק רבי יוחנן? האם הוא סבור שלבת יש חזקת כשרות עצמאית או שלדעתו הפעלת חזקת האם בדיון על האם מועילה גם בדיון על הבת?

איזו משתי האפשרויות מובנת לך יותר? מובנת לך האפשרות שלבת חזקת כשרות למרות שהספק הוא בעצם לידתה?

נלמד את דברי **השב שמעתתא** הדין בספק אחר ופושט אותו מסוגייתנו (ש"ש ד, ג):

כתוב בתשובת הגאונים בתראי (ס' ה) שאלה מהגאון מוהר"ם בק"ק ווילנא להג' מוה' העשיל באחד ששחט שבעה בהמות ואחר כך נמצא באחת שניקב בית הכוסות ונתערבו הטריפות בכשירות וקודם שנולד הספק נמכר חציה של בהמה אחת בחזקת כשרות, מי נימא דגם חצי השני² מותר מאחר דחציו הנמכר מותר מטעם כל דפריש מרובא פריש, ואנו יודעין בודאי שזה חציו השני. וא"כ איך נחלק בהמה אחת לומר שחציה מותרת וחציה אסורה וע"ש מה שכתבו בזה הגאונים שם.

מהו הספק? מה היית פוסק בו? חשוב: האם תוכל להביא ראייה מסוגייתנו, מדין כל המכשיר בה מכשיר בבתה?

הייתה תחתיו או לפני הקידושין, וגם אם תאמר שהיא הייתה לאחר הקידושין עדיין אולי היא נאנסה ולא נבעלה ברצון.

2. החצי השני הנמצא בחנות אסור למרות הרוב בשל דין קבוע, כל קבוע כמחצה על מחצה דמי. רק הבשר שפרש מהחנות מותר מטעם הרוב ולא הבשר שבתוך החנות.

השב שמעתתא מביא את דעת הפר"ח וחולק עליה (שם, ג-ד):

והובא דין זה בפרי חדש יו"ד סוף הספר, וכתב עלה ז"ל, ואנכי הרואה ששום אחד מהם לא כיון להלכה יפה, לפי שכל זה הולך על טעותא שכתב הט"ז שכבש אחד אינו בדין שיהיה מקצתו מותר ומקצתו אסור, ולפיכך אלו חכמים מקצתם אוסרים הכל ומקצתם מתירים הכל, וכבר כתבתי בפנים שזה הוא טעות גמור ביד הט"ז וביד כל האומרים כן, וכן המנהג פשוט אף בכבש אחד להתיר מה שנמכר כבר ופירש ולאסור מה שנשאר בחנות שעדיין לא פירש, וכל שיעורי חכמים כך הוא ומי שאינו מורה כן לא ידע באיסור והיתר בין ימינו לשמאלו עכ"ל הפר"ח...

אמנם אחר העיון רואה אני את דברי המתירים הכל גם חלק הנשאר בחנות קבוע, מהא דתנן פ"ק דכתובות [דף י"ג, א]... ואמרו בש"ס התם חדא להכשיר בה וחדא להכשיר בבתה, ואיכא מאן דאמר התם מאן דמכשיר בה פוסל בבתה ע"ש, אלא דאן קיימא לן כמאן דאמר מאן דמכשיר בה מכשיר בבתה... והרי התם הספק שנסתפקנו אם נבעלה לנתין ולממזר הוי הולד ממזר והאם נפסלה לכהונה, וא"כ הספק העצמית ממילא באם ובולד, ופסול הולד לאו מחמת פסול האם בא אלא כשנבעלה לפסול לנתין ולממזר הולד הולך אחר הפגום שבשניהם והוי ספק עצמית לבן ולאם, וחזינן דמהני חזקת האם לבת, ואמרינן כיון דהאם בחזקת כשרות שלא נבעלה לפסול לה מהני חזקת האם להכריע גם לבתה וכשרה לקהל, וכיון דחזקה מהני לחציה שאין לו חזקה דומיא דאם לבת ואמרינן דמהני חזקה נגד כולו, א"כ רובא דעדיף מחזקה מכל שכן דמהני רובא של החציה שפירש להכריע חציה השני דמותר, ומזה נראה ראייה ברורה כפסק של הגאון מוהר"ר העשיל זלה"ה דמתיר את כולה.

מהי ראיית הש"ש מסוגייתנו? חזור לשתי האפשרויות שהוצגו לעיל בדברי רבי יוחנן, באיזו מהדרכים צעד הש"ש? מהי משמעות דין המכשיר בה מכשיר בבתה לפי הבנתו?

רבי יוחנן מסכים שרק לאם יש חזקה. הוא סובר שמאחר ושני הדיונים נובעים מאותה שאלה, למי נבעלה האם, אז החזקה שמופעלת בדיון אחד מועילה גם לדיון השני. כלומר, מאחר והפעלת החזקה בדיון על האם הובילה אותנו להכריע שהאם נבעלה לכשר, אז ממילא גם הבת כשרה, שהרי הכרענו שהאם נבעלה לכשר! הבנה זו של דין המכשיר בה מכשיר בבתה אפשרה לש"ש להביא ראייה מדין זה לספק בבהמה שחציה פרש מהחנות לפני לידת הספק וחציה נשאר בחנות: כשם ששם ההליכה אחר החזקה הכריעה דיון נוסף בו אין חזקה, כך גם בבהמה: ההליכה אחרי הרוב בחצי שפרש מהחנות מכריעה גם את דין החצי שנשאר בחנות.

היזכר בחקירת האחרונים האם החזקה 'מבררת' או 'מכריעה', והסבר את דברי רבי יוחנן לאור אחד הצדדים. חשוב: מהי משמעות האמירה שהחזקה 'מבררת'?

ד. במקום אחר צועד השב שמעתתא בדרך השנייה בהבנת הדין ומביא לכך ראייה מדברי רבותינו הראשונים בכתובות דף כו'. נקדים לדבריו את לימוד הסוגיה שם הדנה במקרה של ספק בכשרות כהן (כתובות כו):

אלא הכא במאי עסקינן - דמוחזק לן באבוב דהאי דכהן הוא, ונפק עליה קלא דבן גרושה או בן חלוצה הוא ואחתיניה (והורדנו אותו בעקבות הקול), ואתא עד אחד ואמר ידענא ביה דכהן הוא ואסקיניה (שכן עד אחד גובר על קול), ואתו בי תרי ואמרי בן גרושה ובן חלוצה הוא ואחתיניה, ואתא עד אחד ואמר ידענא ביה דכהן הוא, ודכולי עלמא - מצטרפין לעדות (ניתן לצרף שני עדים שהעידו בנפרד), והכא במיחש

לזילותא דבי דינא קמיפלגי, תנא קמא סבר: כיון דאחתיניה לא מסקינן ליה, חיישינן לזילותא דבי דינא; ורשב"ג סבר: אנן אחתינן ליה ואנן מסקינן ליה, ולזילותא דבי דינא לא חיישינן.

מבואר מדברי הגמ' שברמה העקרונית מוסכם שניתן להכשיר את הכהן במקרה זה של מחלוקת בין שתי כתות עדים בכשרותו³. המחלוקת צדדית: האם לאחר שבית דין פסל את הכהן לא נשוב להעלותו כדי לא לפגוע בכבוד בית הדין שפסל. הראשונים דנו מהי החזקה שמכוחה מכשירים את הכהן במקרה זה של מחלוקת האם הוא נולד פסול, 'בן גרושה'. רש"י כתב (שם):

ואנן מסקינן ליה - ואי קשיא תרי ותרי נינהו אוקי תרי לבהדי תרי ואוקמינן אחזקיה קמייתא דאסקיניה ע"פ עד הראשון שהוא נאמן דהא אכתי אין עוררין דקול לאו עוררין הוא.

הראשונים התקשו בדברי רש"י (רשב"א שם):

ויש מקשים לדבריו שהרי לא הוחזק אלא על פי אלו והרי זה כעדות ולא כחזקה וכיון שיש כאן כת אחרת שפוסלין אותו הרי אין כאן חזקה כלל ואפ"ל באו אלו שהכשירוהו ראשונה, דהגע עצמך אילו באו שנים ואמרו איש פלוני זה כהן הוא והעלוהו על פיהם ובאו שנים אחרים ואמרו דבן גרושה הוא מי אמר'ל בכי הא אוקי גברא אחזקתיה, הא ודאי כיון דלא אתחזק אלא אפומייהו דהני ואיכא אחריני דמכחשי להו לאו חזקה הוא.

מהי קושיית הראשונים על דברי רש"י?

גם אם נקבל שניתן להעמיד על חזקה במקרה של תרי ותרי, כיצד ניתן להעמיד על חזקה שנוצרה מכוח עדות כת אחת? הרי עדות זו עומדת בסימן שאלה לאחר ההכחשה ואי אפשר עוד לפסוק כמותה. ומאחר שהיא בטלה הרי שגם החזקה שנוצרה בעקבותיה בטלה!

בעקבות קושייה זו השיבו הראשונים תשובה אחרת לשאלה מהי החזקה שמכוחה מכשירים את הכהן (שם):

אבל טעמא דהכא משום חזקה דאבוא דהוה לתרי ותרי ואוקמה אחזקתיה דאבוא.

והנה, הדין בסוגיית האם והבת נגע בשתייהן: אם הבועל פסול האם אסורה לכהונה והבת אסורה לקהל; אם הבועל כשר האם והבת מותרות לכהונה. מאחר שכך ניתן ליישם בו את הבנת הש"ש בדין המכשיר בה מכשיר בבתה - הפעלת חזקה בדין אחד מכריעה גם דיונים אחרים התלויים באותה שאלה עובדתית גם אם אין בהם לכשעצמם חזקה. אך כאן הראשונים מפעילים את דין המכשיר בה מכשיר בבתה, 'משום חזקה דאבוא... ואוקמה אחזקתיה דאבוא', למרות שהדין אינו נוגע כלל לאב! הרי האב נשאר בכשרותו בכל מקרה, גם אם הוא אכן הוליד בן מגרושה ואיננו דנים אפוא כלל על האב וכשרותו! השב שמעתתא לומד מכך שהראשונים הבינו אחרת את דין המכשיר בה מכשיר בבתה. הוא דן בקושיית הבית מאיר על דברי הרמב"ם העוסקים באשת איש שנתעברה ובעלה במדינת הים (איסורי ביאה טו, יט):

אמר האב אינו בני או שהיה בעלה במדינת הים הרי זה בחזקת ממזר, ואם אמרה מעכו"ם ועבד נתעברתי הרי הולד כשר, שאין הבעל יכול להכחשה בדבריה.

הרמב"ם פוסק שכחלק מיכולת האם להכשיר את בתה, אשת איש נאמנת לומר שנתעברה מגוי. הש"ש התמודד עם קושיית הבית מאיר שהקשה על כך (ב, יט):

3. בע"ה כאשר נעסוק בנושא של תרי ותרי נשוב לגמ' זו בהרחבה.

4. אשת איש שנתעברה מגוי או מעבד - הולד כשר.

ובנימוקי יוסף סוף פרק אלמנה לכהן גדול כתב בארוסה שנתעברה אין הולד ממזר על פיה (היא אינה נאמנת לפסול אם מעידה שנתעברה מאחר ולא מהארוס) שלא האמינו לפסול אלא להכשיר דמסייע לה חזקה דגופה ע"ש, והיינו חזקת כשרות דלכשר נבעלה, ובספר בית מאיר הקשה מהא דכתב הרמב"ם פרק ט"ו הלכה י"ט דאם היא אומרת מכותי נתעברתי דנאמנת, והרי אם נבעלה לכותי או לישראל חומר האיסור שוה (שהרי היא אשת איש) וגם נפסלה לכהונה בנבעלה לנכרי או לישראל, כיון דמיירי שם הרמב"ם באשת איש, ומאי חזקה דגופה ישנה באשת איש בין נבעלה לישראל או לכותי, וכן פסק בשו"ע אה"ע סי' ד' דבאשת איש נאמנת לומר מכותי נתעברתי להכשיר הולד, ואמאי הא בזו שהיא אשת איש ליכא שום חזקה דכשרות לומר שנבעלה לנכרי יותר מישראל.

מהי קושיית הבית מאיר על נאמנות האם הנשואה לומר שנתעברה מגוי והבן אינו ממזר?
מדוע חזקת הכשרות של האם אינה מסייעת לנאמנותה במקרה זה?

הבית מאיר מקשה: אם מכשירים את הולד מכוח חזקת הכשרות של האם, שהיא נבעלה לכשר ולא לפסול, כיצד ניתן להכשיר אותו כאשר אשת איש טוענת שנתעברה מגוי ולא מיהודי, הרי במצב זה אין כמובן חזקת כשרות לטובת טענת האם! הרי האם פסולה ואסורה בכל מקרה, בין נתעברה מיהודי ובין נתעברה מגוי. כיצד אפוא מכשיר הרמב"ם את הולד שאמו טוענת שנתעברה מגוי?
נלמד את תשובתו של השב שמעתתא (שם):

אמנם לפענ"ד נראה דלהכשיר הולד לקהל איכא חזקה דכשרות לולד עצמו... ואם כן נראה דהוא הדין בספק ממזר מוקמינן לה בחזקת אימה דכשרה היא לקהל והוא הדין ולדה, והך חזקה דאבוא נראה מוכח מהא דאמרינן בפרק ב' דכתובות דף כ"ו ואתא עד אחד ואחתינן כו', אנו אחתינן ואנו אסקינן ליה... ובחידושי הרא"ה כתב דעיקר חזקה דמוקי להאי אחזקתיה דמוחזק לן באבוא דהאי דכהן הוא, וכן כתב בחידושי הרשב"א ז"ל דחזקה דמוקי להאי אחזקתיה היינו בחזקת אבוא... ואם כן הוא הדין לענין ספק ממזר מוקמינן לולד בחזקת אימה שכשרה לקהל, דמה לי חזקת אבוא או חזקה דאימה, וכיון דמסייע לה חזקת כשרות והיינו חזקה דאימה משום הכי מהימנא לומר מכותי נתעברתי כדי להכשיר הולד, דכותי הבא על ישראלית הולד כשר.

מהי תשובת הש"ש?

לדבריו, לולד עצמו יש חזקת כשרות ואפשר להעמיד אותו על חזקת הכשרות של הוריו! הוא מביא לכך ראייה מהסוגיה שלמדנו בכתובות כו': שם הרי מעמידים את הבן על חזקת אבותיו למרות שאינו דנים כלל בכשרות אביו הכשר בכל מקרה אלא בכשרותו. מכאן שדין מכשיר בה מכשיר בבתה אינו נובע מהשפעת הפעלת חזקה בדיון אחד על דיונים אחרים התלויים באותה שאלה עובדתית, אלא מאמירה יסודית לפיה לבת עצמה יש חזקת כשרות, חזקת הכשרות של האם העומדת לרשותה. רבי אלעזר חילק בין האם לבת מתוך תפיסה שרק לאם יש חזקה ולא לבת, 'בשלמא איהי אית לה חזקה דכשרות, בתה לית לה חזקה דכשרות', שכן הספק הוא בעצם לידת הבת. אך רבי יוחנן חולק וסבור שגם הבת כשרה משום שלדעתו גם לבת יש חזקת כשרות, למרות שהספק בעצם לידתה והיא לא הייתה מעולם כשרה בוודאי בפועל. לכן הבת כשרה גם במקרה בו האם בכל מקרה פסולה; ולכן בן הכהן כשר גם במקרה בו האב בכל מקרה כשר.

5. אשת איש שטוענת שנתעברה מנכרי – האם פסולה בכל מקרה.

6. האב כשר הרי גם אם אכן בא על גרושה וחלוצה, כך שאיננו דנים בו אלא רק בכשרות הולד.

חשוב: כיצד ניתן להבין כך את דברי רבי יוחנן? איך ניתן לומר שלבת עצמה יש חזקת כשרות, הרי הספק הוא בעצם לידתה והיא מעולם לא הייתה כשרה בוודאות? באיזה מובן אפוא יש לה חזקת כשרות? חשוב על החידוש העולה מהדברים בהגדרת חזקת כשרות ועל המשמעויות האפשריות שלו.

אנסה להציע שני גוונים אפשריים:

הראשון, למרות שהספק התחיל ברגע הראשון, כבר בלידת הבת, עדיין לא נכון להסתכל עליה כלוח חלק – כיהודיה היא חלק משרשרת הדורות הכשרים. המצב הטבעי הוא שכבת לאמה ואביה הכשרים היא כשרה, ומצב טבעי זה נחשב כחזקה גם אם בפועל כשרותה נתונה בספק מרגע לידתה.

השני, לכהן ולאם עצמם יש 'דין וזכות' שבניהם יהיו כשרים כמותם. כך, שגם אם הדיון בפועל אינו נוגע לכשרותם, שכן הכהן בכל מקרה כשר גם אם בא על גרושה והאם הנשואה בכל מקרה אסורה גם אם נתעברה מנכרי, בכל זאת פסילת בנם מרגע לידתו נחשבת כפסילתם ופוגעת בדינם ויש להם חזקה שבניהם יהיו כשרים כמותם.

שאלות להתבוננות וסיכום:

1. א"ר יוחנן: לדברי המכשיר בה – מכשיר בבתה, לדברי הפוסל בה – פוסל בבתה; ורבי אלעזר אומר: לדברי המכשיר בה – פוסל בבתה. אמר רבה: מ"ט דר"א? בשלמא איהי אית לה חזקה דכשרות, בתה לית לה חזקה דכשרות.

מה רבי יוחנן יענה לטענתו של רבי אלעזר? מדוע הוא מכשיר את הבת?

הצג שלוש דרכים אפשריות בהבנת דברי רבי יוחנן ובהסבר נקודת המחלוקת המדויקת בינו לרבי אלעזר.

2. הסבר את הספק במקרה של טרפה שהתערבה בחנות, וחציה של אחת מהבהמות פרש מהחנות לפני לידת הספק וחציה נשאר. מהי הראיה שהביא הש"ש מסוגייתנו? מתוך איזו הבנה דין המכשיר בה מכשיר בבתה יכול להיות ראייה?

3. הגמ' בכתובות כו' דנה בספק האם כהן מסוים הוא בן גרושה. הגמ' מעמידה אותו על חזקתו, והראשונים מסבירים שהם מעמידים אותו על חזקת אבותיו. מדוע וכיצד דברים אלו מבטאים הבנה שונה של דין המכשיר בה מההבנה שהוצגה בשאלה הקודמת? מדוע לפי ההבנה שאפשרה לש"ש להביא ראייה מסוגייתנו אי אפשר להבין את דברי הראשונים?

4. למד את דברי הרמב"ם הבאים:

אמר האב אינו בני או שהיה בעלה במדינת הים הרי זה בחזקת ממזר, ואם אמרה מעכו"ם ועבד נתעברתי הרי הולד כשר, שאין הבעל יכול להכחישה בדבריה.

מהי קושיית הבית מאיר על דברי הרמב"ם? מהי תשובת השב שמעתתא? מהי ראייתו לתשובה זו מדברי הראשונים שהצגת בשאלה הקודמת?

נסה להסביר את הסברה שעומדת מאחורי אמירה מחודשת זו.

מכשיר בה מכשיר בבתה ב

א. בדף הקודם התחלנו להתבונן בסוגיית המכשיר בה מכשיר בבתה, ונמשיך ונעמיק בה בע"ה בדף זה. נפתח במפגש עם דברי רש"י בקידושין, דברים שבהם התקשו רבותינו הראשונים, קושיות שהובילו את רבותינו האחרונים לאמירות יסודיות בהיקף ומשמעות הדין. הגמ' שם עוסקת בניסיון שלא צלח לפסול את ינאי המלך מכהונה בטענה שהוא חלל, שאמו אסורה לכהונה (קידושין 10):

היה שם זקן אחד ויהודה בן גדידיה שמו, ויאמר יהודה בן גדידיה לינאי המלך: ינאי המלך, רב לך כתר מלכות, הנח כתר כהונה לזרעו של אהרן! שהיו אומרים: אמו נשבת במודיעים¹, ויבוקש הדבר ולא נמצא (לא הוכח שהיא אכן נשבתה).

הגמ' מבררת מה המקרה בו ניסו לפסול ולא הצליחו (שם):

היכי דמי (רש"י: ויבוקש הדבר ולא נמצא דמשמע שהחזיקוהו בחזקת כשרות)? אילימא דבי תרי אמרי אישתבאי ובי תרי אמרי לא אישתבאי, מאי חזית דסמכת אהני? סמוך אהני (רש"י: דאמרי אישתבאי והיכי קאמר ולא מצאו)! לא יתכן שמדובר במקרה של 'תרי ותרי' – במקרה שכזה לא הייתה הברייתא אומרת 'ויבוקש הדבר ולא נמצא', שניסו לפסול ולא הצליחו. רש"י מסביר מדוע ינאי היה נפסל במקרה של מחלוקת בין שתי כתות עדים (שם):

ואי אמרת אוקי תרי לבהדי תרי ואוקי איתתא אחזקתה הני מילי אי היא קמן והיתה באה לב"ד להתירה אבל בנה זה הנדון אין לו חזקה דכשרות שהרי מעידים על תחילת לידתו בפסול.

מהי תשובת רש"י? מדוע אין מעמידים את ינאי על חזקתו? הקשה על דברי רש"י מדין המכשיר בה מכשיר בבתה!

ב. רבותינו הראשונים הקשו רבות על דברי רש"י. נלמד את דברי התוספות (כתובות כו):

וקשה לר"י דפרק האומר בקדושין... והתם פל' בקונטרס דלא אמרי' אוקי תרי בהדי תרי ואוקי גברא אחזקיה דהא לא באו להעיד על אמו אלא על ינאי ולו לא היה חזקת כשרות ואין נראה לר"י דחזקת האם מהניא גם לינאי כדמשמע הכא ואמרינן נמי לעיל בפ"ק (דף יג. ושם) לדברי המכשיר בה מכשיר בבתה ואפילו מאן דפסל בבתה היינו משום דמעלה עשו גבי זנות.

התוספות שואלים משתי סוגיות: מסוגית המכשיר בה מכשיר בבתה; ומסוגית כתובות כו' שלמדנו בדף הקודם. הגמ' שם דנה כזכור במחלוקת בין שתי כתות עדים, כת אחת טוענת שהכהן בן גרושה והכת השנייה מכחישה אותה. הגמ' מביאה מחלוקת תנאים בשאלה זו, ועולה מהסוגיה שלכל הדעות מעיקר הדין מעמידים את הכהן על חזקתו (כתובות כו):

אלא הכא במאי עסקינן – דמוחזק לן באבוב דהאי דכהן הוא, ונפק עליה קלא דבן גרושה או בן חלוצה הוא ואחתיניה (ופסלו אותו), ואתא עד אחד ואמר ידענא ביה דכהן הוא ואסקיניה (עד אחד מועיל מול קול), ואתו בי תרי ואמרי בן גרושה ובן חלוצה הוא ואחתיניה, ואתא עד אחד ואמר ידענא ביה דכהן הוא, ודכולי עלמא – מצטרפינן לעדות, והכא במיחש לזילותא דבי דינא קמיפלגי, תנא קמא

1. חכמים פסלו שבויה לכהונה, שדרכס של הגוים היה לבעול את השבויות ואישה שנבעלה לגוי אסורה לכהן.

סבר: כיון דאחתיניה לא מסקינן ליה, היישינן לזילותא דבי דינא; ורשב"ג סבר: אנן אחתינן ליה ואנן מסקינן ליה, ולזילותא דבי דינא לא היישינן.

מוכח מסוגיה זו שלפי שתי הדעות מעיקר הדין מכשירים את הכהן במקרה של תרי ותרי!

חזור לדף הקודם, לפירושו של רש"י בסוגיה בכתובות, וענה על השאלה!

והנה, רש"י שם הרי פירש אחרת את החזקה שבה מעמידים את הכהן (שם):
אנן מסקינן ליה - ואי קשיא תרי ותרי נינהו אוקי תרי לבהדי תרי ואוקמינן אחזקיה קמייתא דאסקיניה ע"פ עד הראשון שהוא נאמן דהא אכתי אין עוררין דקול לאו עוררין הוא.

וכך כתב הר"ן הקושר בין הדברים (כתובות דף יא. בדפי הרי"ף):

ואיכא למידק אשמעתין נהי דמצטרפין לעדות אכתי תרי ותרי נינהו תירץ רש"י ז"ל דאמרינן אוקי תרי לבהדי תרי ואוקמיה אחזקה קמייתא דאסקיניה ע"פ עד הראשון שהיה נאמן דהא אכתי אין עוררים דקול לאו עוררין הוא. ומדבריו אתה למד שהוא סבר דחזקת אבהתיה לא מהניא ליה וכן כתב ג"כ גבי עובדא דינאי מלכא.

סכם את תשובת רש"י לקושיה עליו מסוגיית כתובות כו'.

ג. הקושיה מסוגיית כתובות כו' אינה קשה אפוא על דברי רש"י לפי פירושו שם, ואדרבה נראה שהוא הולך לשיטתו וכפי שהסביר הר"ן. הקושיה המשמעותית יותר היא מסוגיית המכשיר בה מכשיר בבתה. כיצד אומר רש"י שינאי פסול משום ש'בנה זה הנדון אין לו חזקה דכשרות שהרי מעידים על תחילת לידתו בפסול, הרי המכשיר בה מכשיר בבתה על אף שלבת אין חזקת כשרות, הרי הספק הוא בתחילת לידתה בפסול בדיוק כמו ינאי!

חזור לסברות העקרוניות שהוצגו בדף הקודם ביסוד הדין. נסה ליישב את דברי רש"י לפי אחת מהן!

נלמד שתי דרכים עקרוניות. נפתח בתשובת ההפלאה, רבי פנחס איש הורביץ² (כתובות כו):
ועוד נלענ"ד דאין קושיא על רש"י ז"ל בלי זה מהתם, דהא לעיל מיירי שאנו דנין גם עליה, א"כ יש לומר דכי היכי דמועיל לגבי האם מועיל נמי גבי הבת משא"כ הכא דאין דנין על אמו כלל.

מהי תשובתו של בעל ההפלאה? מהי משמעות דין המכשיר בה מכשיר בבתה לפי הבנתו?

הצגנו לעיל שתי אפשרויות יסודיות בהבנת דין המכשיר בה מכשיר בבתה:
האפשרות הראשונה, לבת אכן אין חזקה. אך מאחר והדיונים באם ובבת נובעים מאותה שאלה עובדתית, למי האם נבעלה, החזקה שמופעלת בדיון על האם מועילה גם לדיון על הבת התלוי באותה שאלה עובדתית.

2. נולד בעיר טשורטקוב שבפולין בשנת תצ"א (1730), תלמיד של המגיד ממזריטש, כיהן עשרות שנים ברבנות פרנקפורט, נפטר בשנת תקס"ה (1805).

האפשרות השנייה, לבת חזקה עצמית. נכון שהספק התעורר כבר ברגע לידתה, אך עדיין לא נכון לראות בה לוח חלק. הזהות הבסיסית שלה כבת ישראל, כבת לאמה, כחלק משרשרת הדורות, היא כשרות. זהו המצב התשתיתי הקיים גם במקרה מיוחד זה, של ספק המתעורר עוד בשעת הלידה.

נראה כי רש"י צעד בדרך הראשונה ולאורה מסביר ההפלאה את שיטתו: המכשיר בה מכשיר בבתה משום שחזקה המופעלת בדיון אחד מועילה לדיון שני התלוי באותה שאלה עובדתית. אך בינאי כשרות האם כלל לא עולה לדיון. האם אולי כבר מתה, היא אינה לפנינו ואיננו דנים בה. רק כאשר בית הדין אכן דן בפועל בשני הדיונים, באם ובבת, חזקת האם מועילה גם לדיון בבת, הואיל ושני הדיונים נובעים מאותו ספק מעשי. אך לא כאשר בית הדין דן בפועל רק בדיון הבן, אז האם כלל לא עולה לדיון וממילא חזקתה לא מועילה לבן.

ד. נעבור לדרך נוספת בה צעדו רבותינו שבכל הדורות ביישוב הקושיה על רש"י. דרך זו מבקשת לרדת לעומק משמעות החזקה, ולחלק בין אופן עבודתה בסוגי ספק שונים. נלמד את דבריו של ר' שלמה היימן³ (חידושי ר' שלמה כתובות סימן ח):

וליישב דברי רש"י אפשר לומר דהנה ביסוד הסברה דמאן דאמר דתו"ת (תרי ותרי) לא מוקמינן אחזקה (מדאורייתא ולא רק מדרבנן) כתב הגרע"א בתשובה קלו וזה לשונו דשורש הפלוגתא הכי הוא, דמ"ד ספיקא דאורייתא (ומדאורייתא לא הולכים אחר חזקה בתרי ותרי) סבירא ליה כמו דאמרינן תרי כמאה ולא אמרינן אוקי תרי להדי תרי ונשארו אידך עדים (אלא שתי העדים שקולים כמאה שנגדם), והיינו על כרחך דתרי אלים כוחם נגד כמה כיתות, הכא נמי נגד עדים וחזקה, דחזקה המסייע לאידך כת לא עדיפא מאלו עוד כת עדים מסייעים להם, וכסברה זו ממש כתבו התוס' ב"ב לענין מיגו. ובסברת אידך מ"ד (הסובר שמהתורה הולכים אחרי חזקה גם בתרי ותרי וחכמים שהם שגזרו שלא ללכת אחר חזקה בתו"ת) כתב הגאון הנ"ל דסבירא ליה דדוקא לענין מיגו דהוא דרך הוכחה ובירור והוי רק כמו אנן סהדי... ולא עדיף מסהדי ממש דאמרינן תרי כמאה, מה שאין כן לענין חזקה דאינו מזדך בירור והוכחה אלא דכך אמרה תורה דבכל ספק נניח הדבר כמו שהיה מקודם לאוקמי על חזקתו הראשונה.

ולפי ביאור זה נראה דאפשר לומר דגם הך מ"ד סבירא ליה לחלק בין כל הספיקות לספק דתו"ת, דבכל הספיקות דין חזקה הוא דמכריע את הספק, אבל בספק דתו"ת נהי דמוקמינן אחזקה משום הדין דאל תוציאנה מספק וגם זהו בכלל חזקה בגזרת התורה, אבל מכל מקום אין חזקה מכריע הספק כיון דיש כאן עדות דמעידין נגד החזקה, ואם כן יש מקום לומר דאף למאן דסבירא ליה דמאן דמכשיר בה מכשיר בבתה, דחזקת אם מהני לבת, היינו דווקא בסתם ספק כיון דמצד חזקת כשרות דאם מחזקינן דהבועל היה כשר דחזקת אם מכריע הספק מהני גם לבת אף דאין לה חזקת כשרות אבל בספק דתרי ותרי דלא מהני החזקה להכריע הספק, רק האם נשארה בחזקת כשרותה מצד הדין דאל תוציאנה מספק וזה לא מהני לבת, דעליה לא שייך לומר אל תוציאנה מהספק כיון דהספק על תחילת לידתה אם הייתה בפסול, ומיושב דברי רש"י בקדושין גבי ינאי המלך (שהרי שם מדובר בספקא דתרי ותרי ובו לא אומרים המכשיר בה מכשיר בבתה) מקושיית התוספות וראשונים.

מהי תשובתו של ר' שלמה היימן? מדוע בספק של תרי ותרי אין אומרים את סברת 'המכשיר בה מכשיר בבתה'?

נסכם תחילה את התשובה ברובד הפשוט: הלכת המכשיר בה מכשיר בבתה לא נאמרה בספק של תרי ותרי, ורש"י

3. היה ר"מ בשיבתו של ר' אלחנן וסרמן, בברונביץ'. מספר שנים לפני השואה נתמנה לראש ישיבת תורה ודעת בני יורק. נפטר בשנת תש"ה.

בקידושין סו' עסק הרי בספק של תרי ותרי. לכן הוא כתב שאין להעמיד את ינאי על חזקת הוריו. מדוע הלכה זו לא נאמרה בספק של תרי ותרי? הסברו של ר' שלמה מושתת על כמה הנחות: הראשונה, חזקת האם מועילה לבת בכך שהיא 'מבררת' את הספק ומכריעה שהבועל היה כשר וממילא הבת כשרה למרות שאין לה חזקה.

השניה, גם הסובר שמהתורה הולכים אחרי חזקה בספק של תרי ותרי, מודה שאופן פעולתה בספק זה שונה. בדרך כלל החזקה מורה גם כיצד להסתכל על המציאות העובדתית, 'מבררת' את הספק העובדתי שבו תלוי הדין ההלכתי, ולא עוסקת רק בדין ההלכתי במנותק מהרובד העובדתי. אולם בספק של תרי ותרי מישור הבירור חסום - שני עדים כמאה ואם אי אפשר להוסיף עדים קל וחומר שאי אפשר להוסיף 'בירורים' אחרים. ההליכה אחרי חזקה בספק זה אינה מתיימרת אפוא לעסוק ברובד העובדתי שבו תלוי הספק הדיני, אלא רק מנחה להשאיר בפועל את המצב הדיני כפי שהיה, ללא יומרות כאמור לומר משהו על המציאות העובדתית.

צירופן של שתי ההבנות מוביל לחילוקו של ר' שלמה: כדי שחזקת האם תועיל לבת היא צריכה לעסוק ישירות בשאלה העובדתית בה תלוי דין הבת, האם הבועל היה כשר או פסול. בשאר הספקות החזקה עושה זאת, מורה כיצד להסתכל על המציאות, ובמקרה שלנו לתלות שהבועל היה כשר, ולכן היא מועילה לבת. אך בספק של תרי ותרי היא כאמור עוסקת רק בדין ולא מתיימרת להנחות כיצד להסתכל על המציאות, 'לברר'. מאחר שכך היא אינה יכולה להועיל לבת, ובמקרה של רש"י לינאי.

שאלות להתבוננות וסיכום:

1. מבואר מדברי הגמ' שינאי היה נפסל אילו הייתה מחלוקת בין שתי כתות עדים בכשרותו לכהונה. רש"י שואל מדוע לא מעמידים אותו על חזקתו ועונה: ואי אמרת אוקי תרי לבהדי תרי ואוקי איתתא אחזקתה הני מילי אי היא קמן והיתה באה לב"ד להתירה אבל בנה זה הנדון אין לו חזקה דכשרות שהרי מעידים על תחילת לידתו בפסול. מה מקשים עליו הראשונים מדין המכשיר בה מכשיר בבתה? מהי תשובתו של בעל ההפלאה? נסח את דבריו ככלל וכתנאי המגביל את היקף הלכת המכשיר בה מכשיר בבתה. חזור אל הדרכים שהוצגו בדף הקודם ביסוד הדין, מתוך איזו דרך נובעים דבריו? באיזו דרך ודאי שהוא לא הלך?
2. מהי תשובתו של ר' שלמה היימן? נסח את דבריו כהלכה המגבילה את היקף הלכת המכשיר בה מכשיר בבתה. היזכר בחקירת האחרונים היסודית על אופי דין חזקה, בירור או הנהגה. מה יענה ר' שלמה? מהי משמעות האמירה שהחזקה 'מבררת'?